

Історія русів

Український переклад
Івана Драча

Харків
«ФОЛІО»
2019

КІЛЬКА СЛІВ ПЕРЕКЛАДАЧА

Дуже важко читати цю книжку. Адже вона про тебе, про мене, про нас. В багатьох випадках на багатьох сторінках хотілося б її переписати, зробити іншою, щось усправедливити, щось відкинути. Та неможливо переписати разом з вами минуле життя. Та ще й лиха логіка майбутнього вистає теж з цієї книжки, в якій уяскравлено проступає наше минуле, коригуючи наш поступ. «Історія русів» — це первісна частина ракети, яка запустила нас з вами в космічний безмір історії народів і держав. Як би ми з вами не намагались щось змінити і переінакшити, все це можливо в міру нашого розуму і потуги, але нездоланна сила інерції тисячолітнього буття, нашого генотипу і нашого характеру присутня буде в наших найсміливіших дерзаннях.

Твердіше дивімося в дзеркало. Твердіше в тому розумінні, що не одхиляймося од свічада, коли воно твердить нам неприємні речі. Але і не цураймося його, коли справедливі твердження нам приємні. Це нам буде легше робити. Дуже багато ми не знаємо про себе — ця книжка має властивість нам дещо розтлумачувати. І вперше, і вдруге, і втретє. Ми гірші, аніж ми думали про себе в найприкріший час петрівчаної ночі, але ж ми і кращі, аніж видаємося собі в мить золотой ейфорії. Ми тверді, пружкі, відчайдушні, сентиментальні і романтичні. Часом надто жорстокі, а часом слиняві лінохи і надзвичайно безалаберні люди.

Ця книжка для того, щоб ми стрепенулись. Вона приходить до українців завжди у вирішальні часи. Зайве твердити, що зараз саме така пора.

Чому у нас відступників так много
І чом для них відступство не страшне, —

колись скрушно і трагічно брав голову у руки Іван Франко. Тому, хто намагатиметься відчитувати рентгенограму сучасних вчинків нашого народу, знадобляться ці гарячі сторінки про минуле.

Трохи більше як півтора століття проминуло з того часу, коли Осип Бодяньський видав «Історію русів» в оригіналі, у Москві, і вже 60 років як вийшла вона українською мовою у Нью-Йорку. Обидва тиражі незначні. Раритет в обох випадках. Спробуй, бібліофіле, книжнику непогамовний, дістань цю книжку. Обидві вони були переді мною, коли я взявся відтворити цю видатну пам'ятку культури сучасною літературною мовою. Американський переклад В'ячеслава Давиденка за редакцією і з вступною статтею Олександра Оглоблина, з обкладинкою Якова Гніздовського вийшов у Нью-Йорку в 1956 році у видавництві «Вісник» — ООЧСУ. Редакція від себе додатково супроводила це видання ще і таким розтлумаченням свого завдання: «Готуючи до друку українські видання, редакція намагалася якнайбільше наблизити цей твір до сучасного українського читача і zarazом якнайменше відійти від його первісного оригінального тексту. Це не було легким завданням. Мова-бо «Історії русів» — це не просто російська літературна мова кінця XVIII століття, як твердив дехто з дослідників цієї визначної історичної пам'ятки. Це — мова, якою писала тоді українська шляхетська інтелігенція, — з багатою домішкою українізмів у зворотах і чисто українських слів. Чимало є в ній української військової, соціально-політичної і побутової стародавньої термінології, приповідок, пісень, навіть цілих речень, писаних народною українською мовою».

Редакція вважала, що мова, на яку був перекладений текст «Історії русів», не була в стислому значенні сучасною українською літературною мовою. Мені ж хотілося наблизити книжку до сучасного читача, і я намагався позбутися пере-

садів старожитньої лексики, надміру діалектизмів, переважно галицизмів, і, звичайно, позбутися деяких пропусків слів, деяких неточностей. Коротше кажучи, я намагався бути ближчим до сучасного читача, аніж ставив собі за завдання автор перекладу 1956 року.

«Предкладати — пропонувати, сливе — майже, передніше — раніше, ознаймував — оголосив, преємник — спадкоємець, скудота — злиденність, нагани — дорікання, драпіжницькі — хижацькі» і таке інше; цей парний ряд слів, в якому я зупинявся на другому варіанті, свідчить про мій свідомий намір осучаснити текст. А все ж він лишається певною мірою важкуватий, бо збережений синтаксис і старі призабуті форми дієприкметників, а «тая» та «сей», майже послідовно вживані, додають свого специфічного аромату...

Іван Драч

НЕРОЗГАДАНІ ТАЄМНИЦІ «ІСТОРІЇ РУСІВ»

Є твори, доля яких в особливій суспільній заангажованості, які значною мірою впливали на сучасників та нащадків і по-своєму акумулювали національну енергію, щоб вона, ніби струм, потекла потім по артеріях народного тіла, витворюючи новий рівень самосвідомості та гальмуючи творення ферментів національного розпаду. Такі твори, як правило, пишуться на межі епох занепаду й піднесення і мають передтечну місію; зрештою, зовсім не є дивним, що приблизно в одному часі в Україні з'являються два епохальні твори, які для самооздоровлення нації мали виняткову вагу: «Енеїда» Івана Котляревського, яка розбудила українців емоційно, завершивши стару епоху в літературі і проголосивши нову, та «Історія русів»*, яка дала підстави до національного пробудження в освічених сферах суспільства.

Цей історіософічний трактат мав форму політичного памфлету і гостро нагадував нашим інтелектуалам, які вже починали губити національне обличчя, скинувши козацький кунтуш та жупан і одягши російського крою міжнародний камзол та імперський відмундир, про їхні історичні корені, про їхнє становище, історію, побут, героїчні діяння. Він з'явився, щоб спинити зрештою черговий масовий відплив культурної сили з України в культуру чужу, яка узурпувала значною мірою ім'я, державні традиції та історію народу, собі підпорядкованого, і проголосила цілком безсоромний постулат, що той народ не є народ, його мова не є мова, а історія — не історія, отже, мусить

---

* Слово «русів» пишемо з малої літери згідно сучасного правопису, оскільки це — найменування народу.

він безболісно й мирно сам себе заперечити і стати частиною народу панівного, державного. Підлеглому племені вдіялася ніби вища ласка: можливість асиміляції, а тим самим і певного урівноправнення його панівної верхівки з панівною верхівкою пануючих, але тільки за умови повного його відречення від самостійного мислення та національного самоусвідомлення; простіше кажучи, зрівнявши чини верхівки обох народів, щоб надалі не було між ними ніякої різниці («никакої розни»). Перед українськими верхами суспільства така зваба поставала не раз: у менш виразній формі, коли українська аристократія ставала аристократією Великого князівства Литовського; вдруге — коли вона стала складовою частиною польського шляхетства; і втретє — коли їй запропоновано було стати частиною і шрубом російської імперської машини. Народ при цьому, в другому і третьому випадку, опинявся під жорстким гнітом, який чинився перш за все зусиллями власного, у вищезначений спосіб зденаціоналізованого, панства, і простолюду перетворювався мало не в рабів. Цей процес, з одного боку, витворював стан численних перекинчиків, яким справа нації, власної землі й народу ставала цілком байдужа, а першорядне значення починали мати шкурницькі інтереси власного збагачення; з другого боку, не бракувало й таких, які хотіли поєднати хворе із здоровим, тобто, включаючись у гонитву за чинами й маєтностями, зберігали в дозволених законом межах свій патріотизм та самосвідомість; а з третього боку, виникала й хвиля самооборонна. У XVI—XVII століттях ця хвиля охоплювала питання віри й вольностей; ця боротьба зрештою вилилася в численні козацькі повстання, верхом яких стала визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, самооборона ж у XVIII столітті перейшла із політичних сфер у культурні, а коли вичерпалися можливості політичної боротьби, — виключно у сфери культурні. І однією з найвизначніших пам'яток такої оборони прав і стала «Історія русів».

Навколо цього твору багато таємниць, над якими ламали голови немало вчених, але розгадати їх і до сьогодні не вдалося: де і коли твір був написаний, хто його автор, які його джерела, ідеологію якого середовища він відбивав, чому він

написаний російською мовою, де подівся автограф і тому подібне. На деякі з цих питань було дано більш-менш задовільну відповідь, а на інші — ні.

Перша таємниця — це факт виявлення «Історії русів» і введення в суспільний ужиток. Історія ця майже детективна. За свідченням М. Ханенка, рукописи уперше було знайдено близько 1828 року в бібліотеці містечка Гринева Стародубського повіту Чернігівської губернії, що належало небозі Олександра Безбородька Клеопатрі Лобановій-Ростовській. Знайшли твір члени стародубського суду Лайкевич та Гамалія — описувачі бібліотеки. Вони показали його родичеві О. Безбородька (помер 1799 року), губернському маршалкові С. Шираю, і той наказав зробити копію для себе. Рукопис, як спадщина, перейшов разом із бібліотекою до князя Голицина, а з копій С. Ширая зроблено ще декілька: для Д. Бантиша-Каменського і для О. Бодяньського, а може, ще для декого. З цих копій «Історія русів» ніби й поширилася, а доля автографа залишилася невідомою, можливо, він був знищений для того, щоб таємниця авторства не була розгадана. Історія, здавалося б, ясна: з неї випливає, що рукопис, який перейшов до князя Голицина, і був автографом, таємницю якого певна група людей чи родичів автора воліли не розкривати. Однак є кілька обставин, які дозволяють нам сумніватися, що в м. Гриневі було знайдено саме автограф. Річ у тім, що один із списків «Історії русів» потрапив у Львів, і цей список написаний на папері з водяним знаком 1817 року. Точна назва списку: «История малороссийская. Сочиненная г. архиепископом белорусским Георгием Конисским в... годе, переписана в 1818 году». Потрапив рукопис до Галичини так: наддніпрянець Яків Пугач подарував цю копію в 1872 р. В. Ганкевичу, той — О. Партицькому, відомому галицькому історичу, останній — К. Заклинському, також ученому, а брат останнього Роман передав рукопис в 1890 році до бібліотеки товариства «Просвіта». Факт надзвичайно цікавий; він безсумнівно свідчить про те, що «Історія русів» мала поширення і переписувалася до її відкриття в 1828 році принаймні за десять років. Інший рукопис відсуває цю дату ще далі. Друга копія твору дісталася

до Національного музею у Львові з Вільно через Івана Луцкевича під заголовком «История Руссов, или Малой России» — цей список написано на папері з водяним знаком 1814 року. Знаємо також і факт, що бібліотека колишнього «Императорского общества истории и древностей российских» при Московському університеті мала копію з 1824 року, звалася вона також «История Руссов, или Малой России». Збереглася також звітка, що в 1853 році український письменник та вчений Олександр Кониський у дідича Іскри на Золотонощині бачив копію «Історії русів» на папері з водяним знаком 1809 року.

Цих фактів цілком досить, щоб довести: «Історія русів» копіювалася вже у другому десятилітті XIX століття, отже, рукопис, знайдений у м. Гриневі, міг зовсім не бути автографом; твір копіювався і в 30-х роках, але саме факт відкриття рукопису 1828 року надав йому значення сенсації, навіть моди. Другий висновок: коли гринівський список не був автографом, то й усі гіпотези навколо нього, що постали потім (ми про них розкажемо), безпідставні, тобто можемо тільки припускати, що він писався рукою автора. Цікаво відзначити ще й те, що до 1828 року «Історія русів», очевидно, поширювалася в позанаукових колах, принаймні до 1822 року — про це свідчить факт, що вона не була відома Д. Бантишу-Каменському під час першої публікації його «Історії Малоросії»; зате в другому виданні 1830 року (цензурний дозвіл цього видання позначено 1829 роком) вказується як на одне із джерел, тобто Д. Бантишу-Каменському «Історія русів» стала відома тільки після відкриття в Гриневі.

І справді, саме після цього відкриття фіксуємо велике поширення твору серед публіки, численні переписи його почали ширитися саме після 1828 року. М. Максимович свідчить, що в 1830 році «Історія русів» була вже «в ходу в численних списках», а А. Майков у «Журнале Министерства народного просвещения» (№ 5, 1893) вказав, що сам М. Максимович вперше покористувався фактами «Історії русів» у статті з приводу «Полтави» О. Пушкіна, надрукованій в «Атеней» в 1829 році. На гадку А. Майкова, з «Історією русів» О. Пушкіна познайо-

ЗМІСТ

Кілька слів перекладача. <i>Іван Драч</i>	3
Нерозгадані таємниці «Історії русів». <i>Валерій Шевчук</i>	6
ІСТОРИЯ РУСІВ	67